

پژوهشی در چیستی «مصحف فاطمه(س)

در باره مصحف فاطمه(س) پرسشها و ابهاماتی است؛ آیا همان گونه که از عنوان ((مصحف)) برمآید، قرآنی ویژه حضرت زهرا علیهاالسلام بوده، یا کتابی در موضوعی دیگر است؟

در باره مصحف فاطمه(س) پرسشها و ابهاماتی است؛ آیا همان گونه که از عنوان ((مصحف)) برمآید، قرآنی ویژه حضرت زهرا علیهاالسلام بوده، یا کتابی در موضوعی دیگر است؟ اگر جواب، فرض دوم است، آیا خود حضرت آن را نوشته اند؟ محتوای آن چیست؟ و اکنون این کتاب کجا است؟ جواب این پرسشها از روایات مربوط به این موضوع به دست میآید.

البته بیان این روایات مختلف است؛ بعضی محتوای مصحف را احکام حلال و حرام می دانند، برخی می گویند دیکته کننده آن پیامبر(ص) بوده، در حالی که بعضی جبرئیل را گوینده آن می دانند، که در این صورت باید به این پرسش پاسخ گوئیم که آیا جبرئیل با شخصی که پیامبر نیست، سخن می گوید؟ و اگر چنین باشد، چگونه با حضرت فاطمه(س) سخن گفته است؟ مگر پس از وفات پیامبر(ص)، وحی قطع نشده بود؟

به هر روی، پرسشهای بسیاری در این زمینه وجود دارد، که پاسخگوئی به آن، مورد اهتمام مقاله حاضر است. شایع ترین پرسش و جنجالها در باره این مصحف، عنوان آن، یعنی ((مصحف)) است، زیرا چنین برمآید که این مصحف، قرآن خاصی است. اما اگر به روایات بنگریم، می یابیم این مصحف حتی یک آیه در بر ندارد. بسیاری از برادران اهل سنت می پندارند شیعه، قرآنی دیگر - به جز قرآن موجود - در اختیار دارد! و گمان برده اند مصحف فاطمه سلام الله علیها همان قرآن است! این پندار حتی در مطبوعات دنیای عرب نمایان شده است؛ برای نمونه روزنامه ((آخر خبر)) (آخرین خبر) در سودان از تاریخ ششم رجب 1416 سلسله مقالاتی را درج کرده و مدعی شده است شیعیان قرآنی دیگر به نام مصحف فاطمه دارند! برخی احادیثی که در باره مصحف فاطمه سلام الله علیها آمده است، با همین واژه (=مصحف) است، از این رو به پندار مزبور دامن می زند؛ از جمله:

محمد بن مسلم از امام جعفر صادق(ع) روایت می کند: ((فاطمه علیهاالسلام مصحفی از خود به جا گذاشت، که قرآن نیست.)) (2)

علی بن سعید از امام صادق(ع) روایت می کند:

((به خدا سوگند! مصحف فاطمه علیهاالسلام نزد ماست و در آن حتی یک آیه از کتاب الله نیست.)) (3) امام صادق(ع) می فرماید: ((در آن [مصحف] سه برابر این قرآن، مطلب هست.)) (4) برخی گمان کرده اند از آن رو که ((مصحف)) واژه ای خاص قرآن است، اگر گفته شود مصحف فاطمه، به معنی قرآن فاطمه(س) است، و چون حدیث اخیری می گوید:

این مصحف، سه برابر قرآن است، پس شیعیان معتقدند قرآن موجود، قرآنی ناقص است! غافل از اینکه ذیل احادیث اشاره دارد که در این مصحف حتی یک آیه وجود ندارد. به هر روی اینک وارد بحث می شویم و با معنای مصحف سخن را شروع می کنیم.

* معنای مصحف

به آنچه که متشکل از برگهای نوشته شده میان دو جلد باشد، مصحف گویند (الجامع للصحف المکتوبه بین الدفتین). (5) بنابراین مصحف، چند برگ دارد، نه یک برگ؛ ولی گاه می تواند کتاب بیش از یک برگ نداشته باشد، و نیز مصحف می بایست میان دو جلد باشد، که برگها را در بر داشته باشد. در نتیجه باید گفت ((مصحف)) شامل هر کتابی می شود و اختصاص به قرآن ندارد، گو اینکه معنای مشهور مصحف، قرآن است. شایسته است یادآور شویم واژه مصحف در قرآن وارد نشده و جزء نامهای قرآن نیز شمرده نشده است.

جلال الدین سیوطی(6) و ابوالمعالی الصالح، یکی از محدثان اسلامی، پنجاه و پنج نام برای قرآن بر شمرده اند، که در میان آنها کلمه ((مصحف)) دیده نمی شود. جالب است بدانید هیچ کس به ((سیویه)) در نامگذاری کتابش به ((الکتاب)) به رغم نامگذاری قرآن به همین نام اعتراض نکرده است، ولی بر نامگذاری کتاب حضرت فاطمه به ((مصحف)) اعتراض کرده

اند.(7)

دکتر امتیاز احمد در کتاب ((دلائل التوثیق المبکر للسنه و الحدیث)) می گوید: مصحف فقط به معنای قرآن نیست، بلکه به معنای کتاب نیز می باشد.

وی برای اثبات این مدعا شواهدی را ذکر می کند.(8) همچنین استاد بکر بن عبدالله در کتاب ((معرفه النسخ و الصحف الحدیثیه)) می گوید: مصحف از جمله اصطلاحاتی است که شامل هر نوع مجموعه ای که در بر دارنده سخنانی است، می شود.(9)

* محتوای مصحف چیست؟

هیچ یک از علمای شیعی و سنی بر مصحف فاطمه سلام الله علیها دست نیافته اند، بلکه با بهره گیری از احادیث مربوط به این موضوع، تا اندازه ای به محتوا، املاکنده و نویسنده آن آشنا شده اند.

برخی گفته اند: مصحف آن حضرت در بر دارنده امثال و حکم و مواعظ و اخبار و عجایب است، و امیرمومنان آن را نوشته و تقدیم حضرت فاطمه کرده، تا تسلی بخش ایشان در مرگ پدر باشد.(10)

بعضی معتقدند: این مصحف، شامل احکام تشریعی، اخلاقی و آنچه در زمان آینده پیش می آید، است و حضرت فاطمه(س) آن را از شنوده های پدر و شوهرش جمعآوری کرده است.(11)

امام خمینی در وصیت نامه خویش می فرماید: مصحف فاطمه، الهامات خداوند متعال بر زهرای مرضیه است.(12)

سیدمحسن امین بر این عقیده است که حضرت، دو مصحف دارند، که یکی الهام پروردگار و دیگری گفته های رسول خدا(ص) به حضرت زهرا است.(13)

* کتابهایی که به حضرت زهرا(س) نسبت داده شده

همان گونه که گفته شد، تعدد اقوال در باره محتوای مصحف، به سبب احادیثی است که در کتابهای مختلف پراکنده است، و هیچ دلیل عقلی یا تحلیل نظری ندارد. البته این احادیث، سخن از کتابهای حضرت فاطمه(س) می کند، نه تنها از مصحف ایشان. از این رو شایسته می نماید به دیگر کتابهای منسوب به ایشان اشاره شود، تا از میان آنها به مصحف ایشان دست یابیم.

* 1. کتاب اخلاقی

در احادیث شیعه و سنی، کتابی با این عنوان ذکر نشده، بلکه در اخبار به مضمون آن اشاره شده است. خرائطی از مجاهد نقل می کند:

ابی بن کعب به دیدار فاطمه - رضی الله عنها - دختر محمد - صلی الله علیه و سلم - رفت. فاطمه به او کتابی پوشیده در شاخه های درخت خرما نشان داد، که در آن نوشته شده بود:

هر کس به خدا و روز قیامت ایمان دارد، با همسایه اش به نیکی رفتار کند.(14)

از روایات دیگری که در باره این کتاب است، چنین برمی آید که این حدیث، گزیده ای از حدیث دیگری است که شیخ کلینی آن را در اصول کافی به نقل از امام صادق علیه السلام آورده است.(15)

((ابوجعفر محمد ابن جریر بن رستم طبری)) از علمای قرن چهارم نیز این حدیث را - با ذکر بیش تر - در کتاب دلائل الامامه آورده است.(16)

ظاهراً کسانی که گفته اند مصحف فاطمه در بردارنده معارف و اخلاق و آداب است، این احادیث را دیده اند، ولی خواهیم گفت مصحف فاطمه(س) شامل نکات اخلاقی نیست، زیرا هیچ دلیلی بر این مطلب وجود ندارد.

* 2. کتاب تشریعی

چنین کتابی با چنین عنوانی نیز در احادیث ذکر نشده است، ولی امام صادق علیه السلام در پاسخ به پرسشهای کارگزار منصور - خلیفه عباسی - آنچه را می فرماید، مستند به این کتاب می کند(17)

از این رو چنین فهمیده می شود که حضرت فاطمه دارای کتابی در احکام شرعی بوده است.

علامه سیدمحسن امین این کتاب را مصحف فاطمه دانسته است(18)، ولی باید گفت روایاتی وجود دارد - ذکر خواهد شد - که می گوید مصحف آن حضرت در بر دارنده احکام حلال و حرام نیست، و اگر چنین احکام فقهی ذکر شده، در مصحف و روایتی دیگر از حضرت فاطمه (س) است، که از پدر بزرگوارش پیامبر اسلام نقل کرده است.(19)

* 3. لوح فاطمه

لوح به صفحات پهن چوبی یا استخوانی گفته شود، که در فارسی، تابلو یا تخته نامیده می شود. وجود این لوح در بسیاری از احادیث ذکر شده است، زیرا در بر دارنده نام امامان شیعه علیهم السلام است.

ابوالفتح کراچی (متوفی 449ه) معتقد است: تمامی شیعیان در صحت محتوای این لوح اتفاق نظر دارند.(20) در کتاب

کمال الدین و تمام النعمه صدوق مضمون این لوح ذکر شده است.(21) محتوای این لوح - و به نظر برخی خود لوح - هدیه خدا به پیامبر بوده است، که پیامبر آن را به

حضرت فاطمه (س) بخشید.(22)

* 4. وصیت نامه

در روایات متعدد و با سندهای مختلف آمده است: حضرت زهرا (س) کتابی از خود به جا گذاشت که وصایایش را در

آن نوشته بود. (23) این وصایا، امور شرعی - از جمله تکلیف هفت باغی که از سوی رسول الله (ص) وقف آن حضرت شده بود - و امور سیاسی بود. (24) این وصایا از شمار مطالبی است که در مصحف فاطمه (س) وجود داشته است. * 5. مصحف فاطمه (س)

وجود این کتاب نیز در روایات مختلف با سندهای متعدد ذکر شده است. همان گونه که گفته شد پرسشهایی در باره این کتاب وجود دارد؛ از جمله: چه کسی این کتاب را املاء کرده است؟ نویسنده آن کیست؟ محتوای آن چیست؟ آیا در این کتاب اشاره به تحریف قرآن شده است؟ هم اکنون این کتاب کجا است و در دست کیست؟ و ...

* اعتبار روایات مربوط

به مصحف فاطمه (س)

شاید مهمترین پرسش در باره مصحف، صحت و اعتبار روایات آن است، زیرا دیگر پرسشها پس از تبیین اعتبار روایات این کتاب مطرح می شود. از این رو در ابتدا باید وارد این بحث شویم.

* راههای تشخیص صحت روایت

برای فهمیدن صحت روایات، راههای مختلفی وجود دارد، که مهمترین آن سه راه است: راه اول، بررسی اشخاص (= راویان) موجود در سند حدیث است. اگر همگی این راویان مورد اعتماد باشند، خبر معتبر است.

راه دوم، قرائن دیگر به جز سند است، زیرا گاه تمامی راویان دارای شرایط لازمند، ولی قرائنی - مانند روی گرداندن علما و عمل نکردن به آن حدیث از سوی ایشان - وجود دارد، که دلالت می کند اشکالی در این حدیث هست، و گرنه آن را کنار نمی گذاشتند.

همچنان که گاه سند حدیث، صحیح و سالم نیست، ولی قرائنی دیگر مانند عمل علما طبق حدیث باعث اعتماد به آن خبر می شود.

راه سوم، اعتقاد به تفاوت میان احادیث مربوط به احکام شرعی با غیر آن - یعنی احادیث مربوط به عقاید یا تاریخ - است. گونه اول، یعنی روایات فقهی لازم است سندا معتبر باشد، ولی برای اثبات گونه دوم، اتفاق نظر علما کافی است. می توان راه سوم را مندرج در راه پیشین دانست، زیرا در هر روی، ملاک اعتبار حدیث، اعتماد به آن است، بآنکه به راویان توجه کنیم.

* مصحف فاطمه (س) و راههای تشخیص صحت و اعتبار روایات

اینک نوبت آن رسیده که به پرسش مطرح شده پاسخ دهیم و بگوییم:

روایات مصحف فاطمه (س) با هر یک از راههای مزبور، صحیح و معتبر است، زیرا از طریق سوم اگر بخواهیم بررسی کنیم تمامی علمای شیعی روایات این مصحف را پذیرفته، و ما به عنوان مخالف، کسی را نمی شناسیم. این مطلب باعث تقویت وثوق به روایات از راه دوم است، گو اینکه برخی گفته اند: مگر می شود جبرئیل بر فاطمه (س) نازل گردد و به او این مطالب را بگوید، و علی علیه السلام آنها را بشنود و بنویسد؟! با اینکه علی (ع) از فاطمه (س) افضل است و سزاوار می نماید به ایشان وحی شود، نه به همسرشان! ما به این اشکال پاسخ خواهیم داد، ولی فعلا به نقل آنچه علامه سیدمحسن امین گفته است، بسنده می کنیم:

استبعادی ندارد و جای انکار نیست که جبرئیل با زهرا علیها السلام سخن گوید و علی علیه السلام آن را بشنود و در کتابی که به نام ((مصحف فاطمه)) است، بنویسد. گو اینکه اصحاب مورد وثوق این سخنان را از امامان اهل بیت علیهم السلام روایت کرده اند. من به کسانی که این امر را انکار کرده، یا آن را بعید می شمردند، و یا مبالغه گوئی و دور از انصاف می دانند، می گویم: آیا در قدرت خدای متعال شک دارند؟ یا در اینکه پاره تن [رسول الله] زهرا شایسته این کرامت باشد؟ و یا در صحت این روایات به رغم گفته ائمه هدی، که ذریه آن حضرت و مورد وثوقند؟

در حالی که این کرامت برآناصف بن برخیا

وزیر سلیمان علیه السلام رخ داد و او گرمی تر از آل محمد نزد خدا نیست! (25) صحت و اعتبار روایات مصحف فاطمه (س)، از راه اول نیز ثابت می شود، زیرا کلینی در کافی در ضمن روایات این احادیث، سند را صحیح می داند. (26) در یکی از این روایات امام صادق علیه السلام می فرماید: فاطمه پس از رسول الله (ص) هفتاد و پنج روز زنده ماند و به خاطر پدرش دچار حزن بسیار بود. جبرئیل به نزد او می آمد و به سبب مرگ پدرش به او دلداری و تسلی خاطر می داد. به ایشان از پدرش و جایگاه او و به کسانی که از ذریه فاطمه خواهند بود، خبر می داد. علی علیه السلام این اخبار را می نوشت، و این مصحف

فاطمه است. (27)

* عنوانی که باعث فهم اشتباه شده است

گفتیم عنوان ((مصحف فاطمه)) گاه باعث این توهم می شود که قرآنی ویژه حضرت زهرا علیها السلام وجود داشته است، همچنان که از ((مصحف عبدالله بن مسعود)) و ((مصحف عایشه)) و یا ((مصحف ابی بن کعب)) برمی آید، ولی وقتی لغتنامه ها را بررسی کنیم، پندار مزبور زدوده می شود و می فهمیم مصحف، منحصر در قرآن نیست.

همچنین گفتیم این کتاب در بردارنده هیچ آیه ای نیست، از این رو در موضوع قرآنی نمی باشد. و نیز در ضمن سخنان

گذشته اشاره شد این کتاب از سوی آن حضرت، نوشته یا املا نشده است، و از آن رو به آن ((مصحف فاطمه)) گفته‌اند که هدیه‌ای الهی به ایشان بوده است. بنابراین نویسنده یا گوینده این سخنان کیست؟ اگر محتوای این مصحف، قرآن نیست، چه چیز در آن یافت می‌شود؟ حجم این کتاب چقدر است؟ و ... * نویسنده مصحف

روایات بسیاری وجود دارد که در آن، حضرت علی علیه السلام به عنوان نگارنده مصحف معرفی شده است؛ از جمله امام صادق علیه السلام در جواب سؤال ((حماد بن عثمان)) مبنی بر اینکه نویسنده مصحف کیست، می‌فرماید: امیرمؤمنان هر چه را می‌شنید، می‌نوشت، تا اینکه به صورت کتابی در آمد. (28) * گوینده مطالب مصحف

1- برخی گفته‌اند گوینده سخنان موجود در مصحف، خداوند است. امام صادق علیه السلام می‌فرماید: ((مصحف فاطمه نزد ماست ... و خداوند آن سخنان را گفته و بر حضرت فاطمه الهام کرده است.)) (29) این گونه الهام برای مادر حضرت موسی علیه السلام نیز وجود داشته است. در سوره قصص، آیه هفت آمده است: به مادر موسی الهام کردیم او را شیر ده و ...

2- بعضی معتقدند این سخنان از آن جبرئیل است. این احتمال در حدیثی به نقل از امام صادق علیه السلام گفته شده است. (30)

امام حسین علیه السلام می‌گوید: ((مصحف فاطمه نزد ما است. به خدا سوگند! یک حرف از قرآن در آن نیست. سخنان این مصحف از آن رسول الله و خط علی علیه السلام است.)) (31) بنابراین حدیث، گوینده سخنان این مصحف، رسول الله (= فرستاده خدا) است. علامه مجلسی در ذیل این حدیث

می‌گوید: مقصود از فرستاده خدا، جبرئیل است. همچنان که در آیات بسیاری، به ملائکه، رسولان خدا گفته شده است. (32) البته چه بگوییم سخنان این مصحف از آن خدا است یا جبرئیل، تفاوتی ندارد، زیرا خداوند به واسطه جبرئیل، این احادیث را گفته است؛ ولی نمی‌توانیم معتقد باشیم مقصود از ((رسول الله)) پیامبر اسلام است، زیرا روایات بسیاری تصریح دارد سخنان این مصحف پس از وفات رسول الله (ص) و در تسلی وفات آن حضرت، برای حضرت فاطمه (س) علیها گفته شده است.

گو اینکه احتمال دارد حضرت فاطمه (س)، دو مصحف داشته، که یکی سخنان رسول الله و دیگری سخنان جبرئیل بوده است؛ یا ممکن است بگوییم مصحف فاطمه، یک کتاب بیش تر نبوده، ولی شامل دو بخش - سخنان رسول الله و سخنان جبرئیل - بوده است. سیدمحسن امین در کتاب ارزشمند اعیان الشیعه معتقد به این گفتار است. (33) پس از اینکه دانستیم سخنان این مصحف از آن پروردگار - به واسطه جبرئیل - و نویسنده آن امام علی علیه السلام است، این پرسش پیش می‌آید که چرا به حضرت فاطمه سلام الله علیها منسوب شده است؟ به رغم آنکه حضرت نه گوینده و نه نگارنده آن است!

در پاسخ باید گفت این سخنان برای حضرت فاطمه و برای تسلی خاطر او نازل شد، از این رو این مصحف، منسوب به حضرت فاطمه است. نظیر این امر در انتساب تورات به حضرت موسی (ع) و انجیل به حضرت عیسی (ع) و زبور به داود (ع) دیده می‌شود.

همچنان که در قرآن می‌خوانیم: صف ابراهیم و موسی. (34) * پی نوشت ها:

- 1- این کتاب توسط اکرم برکات نوشته شده و در 1418 ه.ق توسط دارالصفوه بیروت به چاپ رسیده و از سوی نگارنده برای ترجمه در اختیار نویسنده این مقاله گذاشته شده است.
- 2- بحارالانوار، مجلسی (م1111ه)، ج26، ص41، ج73، چاپ دارالکتب الاسلامیه، تهران.
- 3- همان، ج27، ص271، ج3.
- 4- کافی، کلینی، ج اول، ص239، ج اول.
- 5- صحاح تاج اللغة و صحاح العربیه، جوهری ج4، ص1383 تاج العروس، زبیدی، ج6، ص161.
- 6- الاتقان فی علوم القرآن، ج اول، ص51 - 52، چاپ دارالفکر، بیروت.
- 7- معالم المدرستین، مرتضی عسکری، چاپ مؤسسه بعثت، ج2، ص34.
- 8- ترجمه دکتر عبدالمعطی امین، چاپ دانشگاه پژوهشهای اسلامی پاکستان، ص268 - 269.
- 9- چاپ دارالریایه، جده، ص28 - 31.
- 10- المراجعات، سیدعبدالحسین شرف الدین، تحقیق حسین الراضی، چاپ دارالکتاب الاسلامی، ایران، ص521.
- 11- سیره الائمة الاثنی عشر، سیدهاشم معروف الحسنی، چاپ دارالتعارف، بیروت، ج اول، ص96 - 97.
- 12- النداء الاخیر، چاپ مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام، تهران، ص12 - 13.
- 14- مکارم الاخلاق و معالیها،

- محمد بن جعفر سامری، خرائطی، چاپ مکتبه السلام العالمیه، قاهره، ص 43.
- 15- عوالم العلوم، عبدالله بحرانی اصفهانی، تحقیق مؤسسه امام مهدی، قم، ج 11، ص 583.
- 16- چاپ اعلمی، بیروت، ص 5.
- 17- فروع کافی، کلینی، تحقیق
- علی اکبر غفاری، چاپ دارالاضواء، بیروت، ج 3، ص 705، ح 2.
- 18- اعیان الشیعہ، چاپ الانصاف، بیروت، ج اول، ص 314 — 315.
- 19- سیره الائمه الاثنی عشر، سیدهاشم معروف الحسنی، ج اول، ص 96 - 97.
- 20- الاستنصار فی النفس علی الائمه الاظهر، چاپ دارالاضواء، ص 18.
- 21- تحقیق غفاری، چاپ مؤسسه نشر اسلامی، قم، ج اول، ص 311.
- 22- الارشاد، شیخ مفید، چاپ بصیرتی، قم، ص 262 کمال الدین، صدوق، ج اول، ص 312 بحارالانوار، مجلسی، ج 36، ص 201.
- 23- تهذیب الاحکام، طوسی، تحقیق خراسان، چاپ دارالاضواء، بیروت، ج 9، ص 144، ح 50.
- 24- بحارالانوار، مجلسی، ج 103، ص 185 - 186، ح 14.
- 25- اعیان الشیعہ، چاپ قدیم، چاپخانه الانصاف، بیروت، چاپ سوم، 1370ه، ص 314. سیدحسن امین، فرزند مؤلف، این قسمت را در چاپ جدید حذف کرده است.
- 26- کافی، ج اول، ص 239، ح اول؛ بحارالانوار، مجلسی، ج 26، ص 39، ح 70 رجال نجاشی، ص 204 - 205 رجال طوسی، ص 366.
- 27- اصول کافی، ج اول، ص 241، ح 5؛ بحارالانوار، مجلسی، ج 26، ص 41، ح 72.
- 28- اصول کافی، کلینی، ج اول، ص 240، ح 2؛ بحارالانوار، مجلسی، ج 26، ص 44، ح 77.
- 29- بحارالانوار، مجلسی، ج 26، ص 39، حدیث 70.
- 30- اصول کافی، کلینی، ج اول، ص 241، حدیث 5.
- 31- بحارالانوار، مجلسی، ج 26، ص 46، حدیث 94.
- 32- حج، 75؛ فاطر، 1؛ انعام، 61؛ اعراف، 37؛ هود، 69؛ حجر، 15؛ مریم، 17 - 19 و ...
- 33- چاپ قدیمی چاپخانه الانصاف، بیروت، ج اول، ص 314.
- 34- سوره اعلی (87)، آیه 19.

منبع: ترجمه آزاد و برگرفته از کتاب حقیقه مصحف فاطمه سلام الله علیها عند الشیعہ به نقل از:
<http://www.aviny.com/Occasion/Ahlebeit/Fatemeh/Shahadat/87/Fazael/Moshaf/03.aspx>